

Роман
ІВАНУЧУК

*Жещоденний
щоденник*

Харків
«ФОЛІО»
2021

2003

Повертаюся до мемуаристики й буду в цьому жанрі працювати до кінця свого життя, оскільки романні теми в мене вичерпалися. До того ж мою свідомість водно діймає переконання, що майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди.

Зрозуміло, я аж ніяк не намагаюся применшити вартість художнього слова, бо тим самим поставив би під сумнів потрібність власних творів, праця над якими була найвищим сенсом мого життя, моєю мовою, засобом спілкування з людьми і часом, пропагандою вистражданих мною ідей, певним примусом для читача сповідувати мої переконання — художня творчість так чи інакше оперує імперативом, ну а читач вряди-годи хоче звільнитися від нього й пірнути в достовірність, яка дає змогу зіставляти буденну реальність із заманливим, звабленим і розкішним обманом художнього мовлення та найефективніше наближатись до істини.

У нинішній час розпачливих пошуків нових напрямів і стилів, безпардонного свавілля, абсурду, лукавого, а то й безглузлого штукарства, словесної розпущеності й глорифікації морального блуду все навалніше спливає на дзеркало літературного процесу мемуаристика як фактор істини.

* * *

Щоб розпочати писати книгу спогадів, мушу повернутися в думках на цілих п'ять літ назад, коли-то побачила світ моя перша книга мемуарів «Дороги вольні і невольні», яка складається

із трьох частин («Благослови, душе моя, Господа!», «Мандрівки близькі й далекі» та «На маргінесі»), й хоча б пунктирно прослідкувати, які ж то події задемаркували пройдений шматок мого життя й залишили нестертий слід на рантуху душі — й від того я став старший, досвідченіший, невігойно зраний, цілюще втішений, зневірений і спонадіяний на кращу долю. Хочу збагнути, скільки вартувала моя праця, котра давала мені засоби на прожиток, втіху від усвідомлення своєї потрібності, а моєму народові й державі — дещицю користі.

Я відкладаю на хвильку перо, щоб пригадати, скільки книжок видав за цей час, скільки відбув зустрічей з людьми з приводу поточної політики й помітних зрушень у літературному процесі, скільки можу нарахувати таких студентів, які скористалися із моїх знань, скільком громадянам додав отухи своїм оптимізмом, а скількох зневірив скепсисом — всього було за ці блискавично короткі п'ять літ, — та ось мій погляд упав на вулицю, я побачив крізь вікно будинки, замаєні прапорами з чорними биндами, і вмить згадав, що нині 27 липня — перша річниця страшної, неймовірно трагічної і врешті-решт безглуздої у своїй випадковості події, яка сталася на Скнуліві рік тому й від неї загинуло сімдесят сім людей, і щонайстрашніше — двадцять вісім діточок, які народилися в час нашої Незалежності, й мігив Господь їх не на смерть, а на животворну працю для молодого української держави.

І непроглядний туск влився в моє серце, а все, що не було тим туском, втратило будь-який сенс. Бо що вартують мої книжки супроти цих смертей, чи полежать мої писання біль батьків, дітей, братів, сестер, які залишилися живими? Цей біль умить зіжмакав мою душу батьківським страхом, бо ж на Скнулівському лєтовищі був у той страшний день і мій внук Василько зі своїм батьком, — і яким я був би нині, якби їх не стало, чи взявся б після того коли-небудь за перо — таж ні, а якою б була та моя переміна, важко навіть уявити: сотні людей стали в той день інакшими, а з ними і я...

Не зміг я зостатися незмінним й після страшного для мене 2000 року, коли нетерпляче ждав у гості приятелів, щоб відсвяткувати з ними перелом тисячоліть, а замість дзвінка у двері три-

• ————— •

можно засигналив телефон, і я дізнався, що трагічно загинула моя молода приятелька — ніби дочка, ніби сестра — добра, мудра, невтомно роботяща Соломія Павличко, і я донині не можу, а то й не хочу позбутися відчуття, що сам став її батьком і не маю перед ким вилити свій жаль, чейже самому собі співчувати не можна; я можу лише грішно проклинати Бога, який забирає до себе найкращих. Бо чому він дозволив убивцям відрубати голову Георгієві Гонгадзе, бо чому ще раніше забрав Володимира Івасюка, Івана Миколайчука, Грицька Тютюнника, а посередності й підляки живуть собі до глибокої старості; від цих втрат я стаю зраним, вихолощеним, і яких треба зусиль, щоб після таких ударів знову підніматися, ставати до праці й знаходити у ній непроминальний смисл!

За вікном майорять прапори і розвіваються на вітрі чорні бинди...

* * *

Прости мені, Господи, за богохульство, Ти мудрий і справедливий: пригашуєш розпачливий біль, що паралізує діяльність, впливаючи в душу отруту знеохочення, й повертаєш мене до праці, яка, зрештою, набуває особливого сенсу при непоправних втратах.

Рівно за два тижні після скнилівської трагедії настигла мене велика радість: львівське видавництво «Літопис» видало книгу мого життя «Вогненні стовпи», яка завершила п'ятнадцяти томний цикл моїх історичних романів. Працював я над цим твором п'ять літ, а якщо мовити правду, то весь свій свідомий вік, що проминув у тісній дотичності до історії українського партизанського руху періодів бойових дій, репресій проти учасників реконквісти й осмислення наслідків руху опору як у середовищі нашого народу, так і у ворожому стані.

Працю над романом про УПА я розпочав у свої чотирнадцять років й назвав його «Кривавий тан». Звичайно, була то шклярська спроба, й роман літературної вартості мати не міг, проте він засвідчив моє аж гейби генетичне прагнення опанувати надсерйозну суспільну тему, тому я вважаю датою початку роботи над романом 1943 рік.

Про те, що трапилось із моєю спробою, я написав у першому томі своїх мемуарів: рукопис «Кривавого тану» вилучив під час обшуку в нашому домі енкаведист лейтенант Шкрупила, й мене тоді не заарештували тільки тому, що лейтенанта того ж весняного дня 1945 року зустріла партизанська куля в бою на Солтисовій горі. Та я впевнений, що в архівах нашої СБУ і досі тліє той товстий шкільний зошит, списаний фіолетовим чорнилом.

Справжня й відповідальна праця над книгою про УПА розпочалася в мене п'ять років тому, і я знаю: роман має нечуваний, як на нинішній день, успіх тому, що в ньому за художнім камуфляжем ховається пережита мною правда: із сьогоднішніх українських прозаїків, які були свідками національного повстання 1942—1952 років, залишився тільки я.

Упродовж багатьох років — від першого дня Незалежності, а то й раніше — спонукували мене читачі, щоб я написав роман про Українську Повстанську Армію. Та я все остерегівався, щоб не вразити ще живих учасників визвольних змагань одробиною неправди, яка могла б вкратися у твір, або ж навпаки — гіркою правдою, котру сьогодні так цнотливо і, зрештою, легковажно заслоняють романтичним флером надто завзяті патріоти; а може, закон епічного жанру вимагає глибокої ретроспективності, яка відсуває на другий план надмірну задокументалізованість та публіцистичність...

Та врешті я переборов страх і зважився дати на суд читачеві спробу художнього осмислення драматичної історії останніх наших збройних змагань за незалежність.

Важкою була ця праця, й мені добре тепер видно її недосконалої. Однак вірю: прийде час, і в нашій літературі з'явиться велика епопея, яка висвітлить всю історичну правду про часи військових дій УПА й кине чітку проекцію на дальшу боротьбу за утвердження української державності прикладами і незрівнянного героїзму, і моральних зламів утомлених борців.

Для того щоб написати цей роман, мені треба було уздріти епоху УПА в двох ракурсах: історичному й нинішньому. Складною була боротьба наших предків за свободу, але й сьогоднішнє її утвердження не легше: подвиги, які здійснював український народ у битвах, мають повторитися у нинішній щоденній праці,

а помилки, що їх допустили прашури, не повинні повторитися в сучасному політичному процесі, — історія ж УПА стоїть рівно посередині між минувшиною та сучасністю й акумулює в собі наш вічний животворчий дух — з усією його потугою і з усіма слабкостями. Можна сподіватися, що майбутня епопея про Українську Повстанську Армію не стільки констатуватиме історичні факти, скільки намагатиметься відтворити модель українця, який зі своїм досвідом, ментальністю, благородством, гріховністю, високою національною свідомістю, а нерідко й політичною сліпотою опинився сам на сам між двох вогнів, які пожирали один одного, не усвідомлюючи, що вивільняють місце для нового державного утворення, котре отримало можливість для росту аж нині — на цвинтарищі колись могутніх сил. Й автор тієї найдраматичнішої у світовій літературі епопеї муситиме передовсім визначити ціну нашої свободи й величину моральної контрибуції, що її за нинішнє безголів'я стягне з нас історія, коли нарешті встановить квоту за пролиту пів століття тому кров.

А поки що народжуються предтечі великого майстерштuku, і піонерам завжди найважче. Адже в наш практичний час про лицарство писати нелегко: автор змушений балансувати між поезією минувшини і прозою насущного життя, в якому вартість здобутої свободи вимірюється, на жаль, тільки рівнем достатку. І майже неможливо — коли на зміну романтичній добі реконквісти приходить доба мрій про ситість — прикладами героїзму переконати зневіреного плебея в доцільності страдної Незалежності.

Тому я мусив з вірою, стійкістю й несхитністю Дон Кіхота вступати в чужий і незвичний для сучасного покоління героїчний світ і оспівувати ідеал, який багатьом здається віджилим і непотрібним. Та саме в цій несумісності романтичного ідеалу і приземленої дійсності полягає сенс мого роману: якщо вже неможливо повернути часи лицарства, то хай хоч висвітляться постаті героїв, мічених перстом Божим.

І ось я тримаю в руках мій вистражданий, ще теплий роман «Вогненні стовпи»: приніс мені його додому директор видавництва «Літопис» Михайло Комарницький — мій добрий приятель. Добрий не тому, що видав книжку, — в цьому не тільки я, а й він

• ————— •

був зацікавлений, — а що послухався моєї уклінної просьби: вручив мені сигнальний примірник до 10 серпня — знаменної для нашої родини дати, 75-ліття мого улюбленого брата Євгена, якому я присвятив свою працю. Він, як колишній партизан, був моїм консультантом під час роботи над книгою й чимало деталей, до яких я не зміг би ніколи додуматися, підказав.

І ми з сином Яремою помчали автом до Коломиї на наше родинне свято...

Мій брат — особлива людина. Про свої страждання на каторзі він розповів у книжці «Записки каторжанина», то я не буду про них згадувати, зазначу лише, що в тих його спогадах немає ні слова скарг, ні крихти озлоблення до людей, які жили на волі, — а скільки мені довелося почути докорів від професійних патріотів: ти не сидів, не сидів!; і я теж ніколи не хизувався тим, що ще в шкільному віці пробув у коломийській тюрмі кілька місяців; спогади брата пронизані добротою й усвідомленням, що сам вибрав для себе таку долю й пишається нею, хоч добре знає, що якби не вона — став би він художником або письменником, геологом або ботаніком, дизайнером чи архітектором — мав Євген безліч творчих задатків, був він найобдарованішою дитиною в нашій сім'ї — і весь той свій духовний скарб склав на вівтар нашої Незалежності.

Спогади Євгена пройняті ще й непідробним гумором й зовсім не чорним, як можна б сподіватися, і я думаю собі: чи ж то не оптимізм допоміг йому вижити на каторзі — одне слово, Нусько, як ми його по-домашньому називали, побачивши в моїх руках довгожданну книжку, вихопив її в мене, розгорнув і, прочитавши на титульній сторінці присвяту, сказав до родини: «Всієї книжки можете не читати, але першу сторінку — обов'язково!»

А ввечері посходилися гості вітати Євгена з ювілеєм, і він щиро тішився, що дожив до такого поважного віку, а міг же колись не вилізти із штабеля дистрофіків, яких вивозили із зони у вічну мерзлоту безмежної тундри, щоб там залишити непохованими; що сидять біля нього два сини, які вирости в Росії, а розмовляють галицьким діалектом; що сиджу поруч з ним і я, — й він радіє, що має такого брата, який зумів написати про найгероїчніший і найтрагічніший визвольний український чин,

і ні краплі не заздрить... А я таки заздрю його доброти, бо такої в мене далеко немає — я надто багато в своєму житті ненавидів; та його доброта передається нині й мені, і я знаю, що кращої винагороди за свій роман ні від кого не отримую.

...Пишу ці рядки, коли мого брата вже немає на світі, — лежить він у свіжій могилі на Воскресінецькому цвинтарі поблизу Коломиї — поруч із ще свіжішою могилою дружини Марії, яка пішла слідом за ним на сам Великдень. Обоє колишні партизани, обоє колишні в'язні...

5 лютого цього року зателефонував з Коломиї мій племінник Роман, він ридав, і я насилу втямив, що помер Нусько. Це було страшно: чому так несподівано, адже здався зовсім здоровим! Та, видно, надвержений по тюрмах організм врешті зносився — і мене стало наполовину менше.

І знову ми з Яремою мчимо автом у тяжкій мовчанці, бо жодне слово — жалю чи то розради — не мало б тепер ніякого сенсу: досі ми їздили до Нуська, а тепер просто до Коломиї — зчужилої, знелюдненої, хоч добре знаємо, що там, на подвір'ї братового дому, стоїть тьма людей у безнадійній скорботі, та вже вони не мої — моїми були тоді, коли серед них знаходився Євген, а нині на коломийський світ упала мертва пуста, і я не можу з цим змиритися...

У моїй уяві брат ще живий — чи то ми з ним, ще дітьми, прощуємо з Трача через Лази до пилипівської бабусі в гості: довгоногий Нусько залишає мене весь час позаду, а я плачу від кривди, що менший за нього і наздогнати не можу; то він шиє з маминих старих капелюшків водолазний костюм і обіцяє опустити мене в ньому в Піневу калабаню, щоб я дістав з її дна тритонів, яких хоче забальзамувати у формаліні; то я з відкритим ротом придивляюся, як Нусько розмонтує бомби біля збитого німецького літака на Воловому — і як тільки ми залишилися живими?; або збираємо гриби, які він знаходить під кожним деревом, а мені ні один не потрапляє на очі, я сідаю біля якогось дивного куща з опеньковими голівками замість листя і гукаю, що далі не піду, й Нусько вертається до мене злий як чорт і раптом регоче, і в його сміху вчувається чорна заздрість (таж ти, дурню, знайшов гігантський кущ гливів і сам того не знаєш!); то ми ночуємо удвох на

Полярному Уралі над чистою водою, а ночі немає, а тундра цвіте, й каже Євген, що чарівнішого краю на світі бути не може, а я дивуюся з того його телячого оптимізму, адже він тут прокаторжив десять літ; врешті з моєю допомогою Євген видає книжку свого життя і в безмежній радості тулить її до грудей, вимовляючи щось зовсім блюзнірське: «Та за таку втіху варто було й страждати!», і я розумію його, бо знаю, що то за щастя отримати з видавництва свою книжку, а тим більших коли вона перша; або ж вони удвох із сином Романом розкопують у Яблунові криниці, заповнені останками більшовицьких жертв, і знаходять два зв'язаних колючим дротом кістяки — хлопця й дівчини, і цей жах стає стержнем мого роману «Вогненні стовпи» — всюди він, живий Євген із вічною його самоіронією й гумором, з його музеєм дерев'яних потвор, яких він уздрів і вийняв із колошмаття смерекового коріння, і ті його альбоми із засушеними полярними квітами, так вдало скомпонованими, що й досвідчені художники дивуються, і витворно оправлені фоліанти в його великій бібліотеці, й неймовірно смачно засмажені коропи, яких він виловив у Пруті, і його натхненні декламації поезій Франка і Єсеніна — весь світ повний Нуськом, живим, творчим і добрим!

...А він лежить незворушно в домовині, його незмінна усмішка застигла в кутику уст, і так піде він з нею в незаний світ, і не сполошують її ні траурні піснеспіви, ні сальви з рушниць старих упівців на цвинтарі.

* * *

Повертаючись до недалекого минулого, щоб пов'язати відбулі події із нинішніми, я, не вмючи ні на хвилину відокремитися від політики (такий уже сутужний час!), нашттовхуюся щоразу на шерегу, гурт, тусовку, а точніше — зграю умисних шкідників, які правлять нашою державою так, як це їм вигідно для власної кишені.

І несть їм числа, і всі вони довгі роки керують нашою державою, облудно декларуючи ріст економіки, розвиток демократії, європейський вибір і одночасно — спільний з Москвою економічний простір, плануючи реформи, які б забезпечили їхнє довголітнє перебування при владі, бо страшно їм, кримінальним

злочинцям, опинитися за владним бар'єром; вони з абсурдною захланністю набивають у мішки непотрібну нормальній людині масу грошей, не усвідомлюючи, що з того вкраденого у народу багатства не доведеться скористатись, чей не взяли з собою ні на той світ, ні в тюрму, ані в печери румунський, югославський та іракський диктатори.

І повстали проти них зовсім інакші на вигляд особистості — з іншою ментальністю й метою, а ще народом люблені: тендітна, вродлива, завзята жінка й елегантний (за що його так люто шельмував одіозний журналіст Вадим Долганов) чоловік із мудрим чолом. Вони незабаром поведуть за собою народ, і я, зовсім не сподіваючись раптового чуда, все-таки вірю, що встигну й себе залучити до трибу нового будівництва української держави й покласти свою цеглу в підмурівок...

Ніколи не намагався стояти поруч з високопоставленими, мені вистачає власної спромоги утримуватись на своїй землі й так чи інакше бути їй корисним... Мені інколи ставало гидко, а то й жаль, коли спостерігав за одним поетом, який від ранньої юності й до старості водно з безмежною тугою поглядав на високі президії й вибирав для себе місце серед достойників, і коли йому вдавалося протиснутись проміж них, він умить надимався, уявляючи себе сильним світу цього, а як тільки його проганяли з високих місць — ставав ураз схожим на скинутого з балкона крихітку Цахеса — безсилою й нікчемною... І ніколи не забуду магістратського двірника, який замітав площу перед ратушею в день підняття національного прапора, і коли йому якийсь патріот звернув увагу, щоб не заважав святкувати, він відказав з гідністю політичного діяча: «У незалежній державі має бути чисто!»

Отож і я стою, як той двірник, свідомий своєї значимості — чи то в університетській аудиторії, чи за письмовим столом, а буває, й серед високих посадовців — я ніколи не відмовляюсь від спілкування з людьми в будь-яких суспільних сферах, бо це також праця.

З Віктором Ющенком я познайомився ще під час мого депутатства у Верховній Раді України: молодого вродливого мужчину, відомого фінансиста, ми обирали на банкіра держави. Звісно,

націонал-демократи з Народної ради були готові голосувати за нього, але ж тоді наш парламент кишив комуністами, і ми в безнадії сподівалися, що, може, вони ще не зорієнтовані, хто є Віктор Ющенко, й хоч частина їх проголосує «за». Та наші надії ураз згасли, коли претендент без елементарної дипломатичності заявив з трибуни: «Голосуйте, як хто хоче, тільки ось що скажу вам: я український патріот і — вмію!»

Ці слова, видно, мали магічну силу — Ющенко й донині володіє певною магією, адже його рейтинг не падає вже багато років. Й хоч був він для комуністів неприйнятний, все ж сталося диво: табло висвітлило тріумфальну перемогу претендента, депутати проголосували за нього конституційною більшістю. Подібне повторилося, коли його обирали прем'єром України. А втім, за допомогою самої магії надто довго при владі не протримаєшся — ми вже нині знаємо, коли і як опам'ятовувалися Ющенкові вороги...

Це зрозумів і сам Віктор Андрійович: він відсунув від корита олігархів і виплатив людям зарплати. За це його й зняли олігархи з посади прем'єра, і він сказав тоді: «Я іду, щоб повернутися!» І він повернувся до людей — став народним лідером, очоливши перед виборами блок «Наша Україна».

На початку минулого року Ющенко приїхав до Львова. Саме тоді я очолив львівський Комітет громадських організацій на підтримку «Нашої України» на виборах, й мені, Почесному громадянинові Львова, випала честь привітати гостя в сесійній залі Львівської міської ради з присвоєнням йому такого ж звання. Я сказав: «Ми підемо за вами, Вікторе Андрійовичу, якщо ви від нас не відступитеся». — «Ніколи цього не станеться!» — відповів він, обнімаючи мене.

Увечері Ющенко запросив представників львівської націонал-демократичної громади в ресторан «Ювілейний» на дружню вечерю, і я втішався тостами патріотів, які славословили лідера й бажали йому стати Президентом України.

Та незабаром настигло мене прикре розчарування.

22 травня цього року, на саме свято «В сім'ї вольній новій», приїхав до Львова прем'єр України Віктор Янукович. Участі в Шевченківських святкуваннях він не брав, бо навіщо це йому — донбаському русофілу, проте запросив на вечерю, теж дружню,

групу творчих працівників, тих самих, які недавно вітали Ющенка в «Ювілейному», — в ресторан «Озеро» в Наварії.

Мені теж запропонували повечеряти з високим гостем. Я довго вагався, адже рік тому заявляв про свою прихильність до экс-прем'єра Ющенка: як оцінять люди мою згоду? Проте таки спокусила цікавість...

На вечорі я сидів серед своїх колег — художників, письменників, акторів — якраз навпроти прем'єра і голови Львівської обласної адміністрації Мирона Янківка, який вже не один раз пропонував мені зустрітися з ним сам на сам для дискретної розмови, та я все ухилявся.

Янукович перший, як і належить, взяв слово для тосту й довго говорив про плани своєї діяльності. Він обіцяв нам золоті гори, а я й не дивувався з його словесної щедрості, адже передвиборна президентська кампанія фактично вже розпочалася, і всі знали, що прем'єр наступного року оголосить себе кандидатом на посаду Президента.

Ситуація була непроста: а як нам, однодумцям Ющенка, які зібралися на бенкет до його супротивника, повести себе? Мовчати? Городити баналюки про наші творчі злети? Вигукувати патріотичні фрази про Незалежність?

А Янукович говорив і говорив, його тост майже нічим не відрізнявся від парадних звітів першого секретаря компартії на першотравневому урочистому засіданні, я подрімував, та раптом прокинувся, немов ужалений, від нахабних слів прем'єра:

«Я щиро люблю галичан, — сказав він, ласкаво усміхаючись, — ми з дружиною розмовляємо у Львові тільки по-українськи».

Та всі мовчали, покірно вислуховуючи поблажливу і зверхню мову чужака, який ось ділить наш край на російський і український регіони — тож що для нього Україна — російська колонія, Малоросія, Хохляндія?

І який пройняв мене встид, коли наші патріоти почали один за одним підводитися й дякувати чужинцеві за його прихильність до нашої культури й мови, мало того — дехто уклінно просив, щоб він кандидував у президенти, «а ми всі підтримаємо вас, нашого улюбленого керівника!»

ЗМІСТ

НЕЩОДЕННИЙ ЩОДЕННИК

2003	3
2004	78
Епілог	180
Примітки. <i>Василь Ґабор</i>	188